

Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik

Murat İNCE*

Geliş Tarihi (Received): 29.04.2016 – Kabul Tarihi (Accepted): 03.03.2017

Öz

Tabakalaşma, toplumsal yapı ve değişim mekanizmasının anlaşılmasında hayati öneme sahip olan sosyolojik bir gerçekliktir. Tabakalaşma ve eşitsizlik sorunsalının modern içeriklerine dair sorgulayıcı bir retorik geliştirmeyi amaç edinen bu çalışma, Karl Marx ve Max Weber'in tabakalaşma kuramlarından hareket eden betimsel bir analiz çerçevesi sunmaktadır. En ilkel insan topluluklarından en karmaşık insan topluluklarına varıncaya kadar tüm toplumlarda belli bir tabakalaşma düzeninin mevcut olduğu sosyolojik bir gerçekliktir. Tabakalaşmanın toplumsal eşitsizlikle göz ardı edilemez bir ilişkisi vardır. Buradan hareketle tabakalaşmayı, maddi ya da simgesel ödüllere erişebilme açısından toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan yapısal eşitsizliklerin oluşum süreci olarak tanımlamak mümkündür. Günümüz toplumlarında görülen tabakalaşmanın en ayırıcı biçimini oluşturan toplumsal sınıflar, tarihteki tüm toplumsal tabakalaşma tarzlarından köklü bir biçimde ayrılır. Günümüze özgü bir tabakalaşma biçimi olarak sınıf sisteminin değerlendirilmesinde, bu sistemin toplumsal emek sistemin yeniden üretimini olanaklı kılan işlevinin yanı sıra, sahip olduğu özgül dinamizmden ötürü toplumsal yapının yapısızlaşmasına hizmet eden (yeni) işlevinin de göz önüne alınması gerekir.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal tabakalaşma, toplumsal yapı, toplumsal eşitsizlik, sınıf, statü.*

* Dr., TC Sayıştay Başkanlığı, muratince@sayistay.gov.tr

Social Stratification And Inequality

Abstract

Stratification is a vital sociological reality in understanding the mechanisms of social structure and alteration. This study, which is aiming to develop an inquisitive rhetoric with regard to the modern contents of stratification and inequality problematique, introduces a descriptive analytical framework moving on the stratification theories of Karl Marx and Max Weber. It is a sociological phenomenon that there exists a certain stratification system in all societies beginning from the most primitive communities and even extending to the most sophisticated ones. Stratification has an unignorable relationship with social inequality. From this point of view, stratification can be defined as a formation process of structural inequalities through social groups in terms of reaching material or symbolic merits. Social classes which are the most distinctive form of stratification in modern societies, separate essentially from the whole forms of stratification in the history. In evaluating the class system which is being the current stratification of modern times, this class system's crucial function for enabling the reproduction of the social-labor system and also its (new) function paving the way for the very deconstruction process of the social structure because of its specific dynamism should be both taken into account.

Keywords: Social stratification, social structure, social inequality, class, status.

Giriş

Tabakalaşma, toplumsal yapı ve değişim mekanizmasının anlaşılmasında hayati öneme sahip olan sosyolojik bir gerçekliktir. Tabakalaşmanın toplumsal farklılaşma ve eşitsizlikten ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Zira tabakalaşma, toplumsal yaşamda gözlemlenen zorunlu işbölümünün kurumsallaşmış bir biçimi olmanın yanı sıra toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretim süreci olma özelliği de sergileyen son derece netameli bir olgudur.

Hemen her toplumun bir tabakalaşma sistemi ve bununla bağıntılı olarak da bünyesinde barındırdığı kimi eşitsizlik ve çelişkileri anlamlandırmada başvurduğu bir değerler sistemi bulunmaktadır. Toplumsal yapı ve değişim mekanizmasının anlaşılmasında hayati öneme sahip olan tabakalaşma sistemini çeşitli değişkenlere göre incelemek mümkündür. Genel olarak toplumsal tabakalaşma; otorite, prestij, statü ve güce göre nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik olarak sınırlanması şeklinde düşünülebilir. Buradan hareketle toplumsal tabakalaşmayı, maddi ya da simgesel ödüllere erişebilme açısından toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan yapısal eşitsizliklerin oluşum süreci olarak tanımlayabiliriz. En kısa ve aynı zamanda indirgemeci tanımıyla toplumsal tabakalaşmanın toplumsal eşitsizliklerin üretim ve yeniden üretim süreci olduğu söylenebilir.

Toplum bilimciler, birbirinden farklı tabakalaşma türleri ve bu farklı tabakalaşma türlerini ortaya çıkaran çeşitli faktör ve dönemler üzerinde durmuşlardır. Tarihsel olarak bu tabakalaşma türleri, ilkel toplumlardaki yaygın kölelikten başlayarak Hindistan'daki kast

sistemine, Orta Çağ Avrupa'sında görülen geniş toprak mülkiyetine dayalı feodal sisteme ve oradan da günümüzdeki statü tabakalaşması ve toplumsal sınıf sistemine dek uzanır. Günümüz toplumlarında görülen tabakalaşmanın en ayırıcı biçimi kuşkusuz sınıfl ayrılıklarıdır.

Toplumsal sınıf ve tabakalaşmalar, öteden beri toplumların ve toplumsal yapıların oluşumunda etkin bir işleve sahip olmuştur. Toplumsal sınıf ve tabakalaşmaları inceleyebilmenin en iyi yollarından biri toplumsal yapı analizi yapmaktır. Çünkü toplumsal sınıf ve tabakalaşmalar, toplumsal yapının ana kesitlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Tabakalaşma; eşit olmayan toplumsal etki ve hayat şanslarına sahip insan katmanlarında toplumun bölünmesidir. Bu bölünme kendini zenginlik, güç, prestij, statü gibi farklılaşma kategorilerinin eşitsiz dağılımıyla ortaya koyar. Her düzeyde insanlar, sayılan bu farklılaşma kategorilerinin kendilerine sunduğu farklı toplumsal etkilere sahiptirler.

İnsanlık tarihinde nerede bir farklılaşma doğmuşsa, orada bir tabakalaşma sisteminin enikonu ortaya çıkmış olması hem sosyolojik hem de tarihsel bir gerçekliktir. İnsanlar arasında eşitsizliği doğuran nedenler anlaşılmeden tabakalaşma olgusunun anlaşılması son derece güçtür. Geçmişten günümüze eşitsizlik ve farklılaşma etkenleri dışında tabakalaşmayı doğuran etki ve nedenlerin giderek daha karmaşık hale gelmesi, tabakalaşma olgusunun anlaşılmasını da güçleştirmiştir. Bugün çok yönlü (eklektik) bir metodoloji benimsemeksizin tabakalaşma olgusunun anlaşılması neredeyse imkansızdır. Sınıflar arası ayrımların giderek yok olduğu izlenimi veren geç endüstriyel çağın şafağında bile hala sınıf kavramına başvurmaksızın toplumsal yaşamın girift erk çatkısının vuzuha kavuşturulamaması bunun en çarpıcı kanıtlarından biri olsa gerektir.

Bu çalışmada; niteliksel ve niceliksel bakımdan değişmekte olan insan topluluklarında gözlemlenen dinamik bir gelişme olarak toplumsal tabakalaşma ile toplumda var olan cinsiyet, servet, ırk, renk, sınıf, statü, itibar, tabaka, gelir durumu, eğitim durumu gibi farklılıklar düzleminde kendini gösteren toplumsal eşitsizlik olgularının incelenmesi ve sorgulanması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede belli başlı toplumsal tabakalaşma türleri ile toplumsal eşitsizlik nosyonu ele alınarak modern dönemin en önemli iki tabakalaşma teorisyeni olan Karl Marx ve Max Weber'in tabakalaşma kuramları üzerinden hareketle bir tabakalaşma ve eşitsizlik analizi yapılacaktır.

1. Toplumsal Yapı ve Tabakalaşma Türleri

Dünyada farklı biçimlerde ortaya çıkan tabakalaşma sistemleri bulunur. Bunlardan, kölelik, kast ve zümre tipi tabakalaşmalar kapalı sistemleri; sınıf ve statü tipi tabakalaşmalar ise açık sistemleri oluşturur. Kölelik artık dünyada az rastlanan bir tabakalaşma sistemidir.

Kast tipi tabakalaşma, hala Hindistan'da geçerliliği olan bir sistemdir. Hindistan'da dört ana kast bulunur. Her kastın yapacağı işler aşağı yukarı belirlidir. Zümre ise, Avrupa'da feodal dönemde ortaya çıkmış olan bir sistemdir, yasaya dayalı ve hukuksal bir içeriği bulunmaktadır. Sınıflar, endüstriyel toplumun karakteristik gruplarıdır. Kavram olarak toplumsal sınıf (katman) üzerinde tam ve kesin bir tanım vermek çok güç olmakla birlikte, toplumsal sınıflar, endüstri toplumunun maddi ve kendiliğinden oluşan gerçekleri olarak kabul edilir. Bir toplumun üretim sürecinde belirli ve benzer bir rol oynayan ve aşağı yukarı benzer ilişkileri yaşayan insanlar bütünü olarak belirli toplumsal gerçeklerin, toplumsal sınıfları (katmanları) meydana getirdiği söylenebilir.

Toplumsal tabakalaşma bütün sosyolojik çalışmalarda temel ilgi alanlarından biri olmuştur; çünkü toplumsal tabakalaşma, toplumsal yapının temel boyutlarından biridir. Tabakalaşmanın geçmişten günümüze bütün toplumlarda var olduğu açık bir gerçektir. Çünkü toplumların temelinde bir katmanlaşma vardır. Bu katmanlaşmanın, toplumun genel olarak yöneten ve yönetilen diye ikiye ayrılmasına neden olduğu doğrudur; ancak tabakalaşmanın salt toplumun yöneten ve yönetilen diye ikiye ayrılması olgusuna indirgenemeyeceği de açıktır. Çünkü genel olarak farklı toplumlarda farklı tabakalaşma türleri meydana gelmiştir. Bunun böyle olması, her toplumun ya da toplumsal aşamanın kendi yapısı ile ilintili bir fenomendir.

Toplumsal yapının ortaya çıkışı diğer fiziki, somut olarak insan eli ile inşa edilen yapılardan temelden farklıdır. Toplumsal yapı ile diğer yapılar arasındaki en temel farklılık, birincisini meydana getiren unsurların, diğerlerini oluşturan unsurlardan daha fazla anlam ifade etmesidir. Diğer yapılardan farklı olarak toplumsal yapının içeriğini incelemek oldukça güçtür; ancak imkânsız değildir.

Toplumsal yapı belirli öğelerden oluşan bir içeriğe sahiptir. Bu öğelerden bir tanesinin de toplumsal tabakalaşma olduğuna şüphe yoktur. Toplumsal yapının içerik ve işleyişi dikkate alınmadan ya da toplumsal yapıya yeteri kadar önem verilmeden yapılan toplumsal tabakalaşma araştırmalarının sağlıklı sonuçlar üretmeyeceğini vurgulamak gerekir.

Yapısal fonksiyonalistlere göre, toplumsal yapı dört öğeden oluşmaktadır. Bu öğelerden en temelde bulunan “çevre” üzerinde nesnel-dışsal gerçekliği yaşayacak olan, onu norm alanında yaşatacak olan bir topluluğa ihtiyaç vardır ve bu ikinci öğeye “aktörler” denir. Toplumsal yapının asıl meydana gelmesini sağlayan faktör statüleşmedir. Zira toplumsal yapının üçüncü faktörü olarak statüleşme, tabakalaşmanın olduğu ve ayrıcalıklı kesimin üstün konumda bulunduğu bir yapılanmadır. Toplumsal yapının dördüncü ve son ögesi olan organizasyon ile birlikte yukarıda bahsedilen katmanlaşma daha da derinleşmeye başlar.

Çünkü organizasyon yetkisine sahip olanlar, statüleşme aşamasında şu veya bu şekilde belli bir ayrıcalığa sahip olanlardır. Elde ettikleri bu ayrıcalıklar sayesinde toplumda belli bir pozisyona gelirler ve bu sayede güç, prestij, konum, mevkii, statü, iktidar elde ederler. Fakat toplumsal yapının parçaları birbirinden bağımsız değildir. Söz konusu ögeler birbirleriyle irtibatlı bir şekilde işleyerek toplumsal yapının vücuda gelmesini sağlar. Buna karşılık Radcliffe-Brown, toplumsal yapıdan bireyle irtibatlı, fakat bireyin inisiyatifinin dışında gelişen bir gerçeklik alanı olarak söz etmektedir (Bottomore, 1990: 590).²

Toplumsal tabakalaşma olgusunun sadece siyasi anlamda bir yönetici kesimle sınırlı olarak ele alınması, sosyolojik perspektifin yakalanmasını engelleyecektir. Toplumsal tabakalaşmanın sokaktaki adamları yani geniş halk kitleleri ile de alakalı olarak ele alınması gerekir. Avrupa'da salt siyasi seçkinler istediği için zümre yapısında bir toplumsal tabakalaşmaya geçildiğini düşünmek doğru bir yaklaşımı yansıtmaktan oldukça uzaktır. Çünkü Avrupa'daki kapsamlı toplumsal değişimler, siyasi volontarizmi öteleyen bir şekilde söz konusu toplumsal tabakalaşmanın toplumsal sınıf haline gelmesine neden olmuştur.

Toplumsal tabakalaşma toplumsal farklılığa bağlıdır. Toplumsal farklılık bir toplumun zaman içerisinde uzmanlaşma sürecidir. İnsanlar en eski zamanlarından beri, işlevlerin bölünmesinin daha büyük bir toplumsal verimliliğe yol açtığını görmüşlerdir. Her toplumda statüler ve roller farklılaşırlar. Bu durum insanların toplumsal yapı içinde dağıldıklarını gösterir ve çeşitli statüler rollerin yardımıyla içlerini doldurur. Toplumsal yapıyı oluşturan statülerin farklılaşmasına rağmen, statüler kendi içlerinde bir hiyerarşi ile sıralanırlar. Toplumsal farklılık, toplumsal sıralanma için bir başlangıç noktasıdır. Ne zaman toplumsal tabakalaşma ile karşılaşılırsa, toplumsal farklılaşma ortaya çıkar (Zanden,1996:168). Görüldüğü üzere, toplumsal farklılaşma, toplumsal tabakalaşmayı anlamak için dikkate alınması gereken önemli bir değişkendir.

Toplumsal farklılaşma olgusu, kuşkusuz yalnızca tabakalaşma olgusuna indirgenemez. Toplumsal farklılaşmanın çeşitli grupsal görünüşleri, topluluklar veya çıkar grupları olarak belirginleşmesi de dikkate alınmalıdır. Çıkar grupları arasında şirketlere, sendika veya birliklere, baskı gruplarına öncelik vermek de mümkündür. Ancak, toplumsal farklılaşmanın kuşkusuz en genel ve önemli görünümü tabakalaşma olgusu ve bu olguya bağlı olarak, toplumsal sınıflar ve toplumsal değişimdir.

Geçmişten günümüze tabakalaşma türleri incelendiğinde, söz konusu tabakalaşma türlerinin o toplumların toplumsal yapılarından bağımsız olmadığı görülecektir. Bu toplumsal yapılarda toplumsal tabakalaşma ile birlikte toplumsal farklılık ve toplumsal sınıflar karşımıza çıkar. Bu değişkenleri daha iyi anlamak için tabakalaşmanın tarihsel gelişimine bakmak

gerekir. Genellikle tabakalaşma çalışmalarında kullanıldığı üzere tabakalaşma türlerini sırasıyla kast, zümre ve toplumsal sınıflar olarak inceleyebiliriz.

1.1. Kast

Kastlar modern dönemlerdeki toplumsal sınıflardan oldukça farklıdır. Kast tipi toplumsal tabakalaşma tarzında; doğuştan atfedilen statüler, az geçirgenlik ve az toplumsal hareketlilik özellikleri öne çıkmaktadır (Kemerlioğlu, 1993:24). Hindistan'daki kast tipi tabakalaşma daha çok doğuştan atfedilen özelliklerle belirlenmektedir.

Weber, kast tipi toplumsal tabakaları kapalı statü grupları olarak ele alır. Kast tipi yapılanmanın sosyolojik içeriğini açıklamada “kastın” öncelikle ne olmadığını belirlemeye yönelir. Bu bağlamda başka hiçbir yerde rastlanamayacak ölçüde dinselliğe ve törenselliğe dayalı olduğunu vurguladığı kast düzenini, kabileden, loncadan ve statü gruplarından ayıran noktalar üzerinde durur (Weber, 2005: 482-498). Weber'e göre, açılımı sonuna kadar tamamlanmış statü grupları, kapalı bir “kast”a dönüşmüştür. Ancak genelde, statü yapısının böylesi aşırı uçlara varması, “etnik” nitelikte temel farklılıkların söz konusu olduğu yerlerde görülür. Statü gruplarının etnik ayrımlardan ortaya çıkması hiç de olağan değildir: “Gerçekten de “kast”, etnik toplulukların “sosyalleşmiş” bir biçimde yan yana yaşamalarının normal biçimidir. Bu etnik topluluklar kan bağlarına inanırlar ve egzogam evliliği ve sosyal ilişkiyi dışlarlar” (Weber, 2005: 280). Weber, bu tür kast durumlarını “parya” halklar olayının bir parçası olarak görür ve dünyanın her yanında görülebildiğine dikkat çeker.

1.2. Zümre

Zümre tipi toplumsal tabakalaşma tarzı, diğer toplumsal tabakalaşma tarzları olan kast ve toplumsal sınıflar arasında yer almaktadır. Zümre tipi toplumsal tabakalaşma tarzının içeriğine ilişkin pek çok yaklaşım mevcut olmakla birlikte, zümrenin üç unsurlu bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür; ayrıcalık elde edenler, yönetici seçkinler ve hiçbir ayrıcalığa sahip olmayanlar. Bunlardan ilk ikisi ruhbanlar ve soylular, üçüncüsü ise serfler olarak düşünülebilir. Ruhban ve soylular yönetici kesim olarak çok uzun süre Avrupa'nın toplumsal yapısı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Toplumsal hareketliliğin ruhbanlarda, soylulardan daha çok olduğu söylenebilir. Soylular güç, prestij, iktidar, ekonomik üstünlük, mevkii, statü kriterine göre kendi içlerinde de katı bir hiyerarşiye sahipken, ruhbanlar zümresi içerisindeki hiyerarşi biraz daha yumuşaktır (Kemerlioğlu,1993:30-31).

Feodal toplumun son aşamalarında ortaya çıkan yeni bir zümreden daha söz etmek mümkündür; esnaf ve zanaatkarlar zümresi. Bu zümre, toplumsal sınıf tarzı bir toplumsal tabakalaşmaya geçilmesini sağlayan en önemli faktörlerden bir tanesi olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Feodalitenin etkinliğinin azalmasıyla bu grupların sıkı yapıları yerlerini daha tolerans sahibi yapılara bırakmıştır. “Bu zümrenin gelişip yaygınlaşma döneminde feodal tabakalaşma düzeni oldukça yumuşamış ve tarihteki toplumsal tabakalaşma tarzlarını oldukça esneklemiştir. Çünkü bu sistemin çözülüp ortadan kalkmaya yönelmesinde en büyük payı bulunan burjuva sınıfının nüvesini bu zümre oluşturmuştur” (Kemerlioğlu, 1993: 34).

1.3. Toplumsal Sınıflar

Sosyologlar toplumsal sınıfı, bir toplumda hemen hemen aynı zenginlik, statü ve gücü paylaşan bir grup veya kategori olarak tanımlarlar. Bu sınıflar, yukarıdan aşağıya doğru belirli bir sıra ile sıralanmış ve toplumsal tabakalaşma sistemini oluşturmuşlardır. Bu sistemde bireyin yeri önemlidir, çünkü toplumsal tabakalaşma düzeni insanların nasıl yaşadığını ve ötekiler tarafından nasıl algılandığını ve davranıldığını belirler.

Toplumsal sınıf kavramı bazı teorisyenler tarafından ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Örneğin Karl Marx, ilerde daha ayrıntılı bir biçimde inceleneceği üzere, insanların üretim gelirleriyle ilişkilerinin temeline göre toplumsal sınıflara ayrıldıklarını öne sürmüştür. Bu gelirler; toprak, zenginlik ve diğer somut eşyalardır. Üretim araçlarına/gelirlerine sahip olan ve bunları kontrol edenler, üretilen artık değeri tekelleştirme eğilimindedir. Feodalizmde üretim gelirleri derebeylerinin tekelinde olmuş ve onlar tarafından kontrol edilmiştir (Cockerham, 1995: 257). Sosyo-ekonomik sistem zamanla kapitalizmin yükselişine ve endüstrileşmeye yol açmış ve toplumsal emek sistemin birincil süreçlerinde yer alanlar (işçiler), varlıklarını sürdürebilmek için emeklerini, piyasa koşullarında oluşan nisbi ücretler karşılığında fabrika sahiplerine satmak durumunda kalmışlardır.

Toplumsal sınıflar, geçmişten günümüze gelişen ve 20. yüzyılda en üst noktaya varan bir toplumsal tabakalaşma tarzıdır. Toplumsal sınıflar içeriği gereği tanımlanması ve net olarak ele alınması son derece güç kavramlardan bir tanesidir. Üyelerinin karşılıklı olarak davranışça birbirlerine bağlanmaları ve ortak ideolojilerinin olması bakımından kısmen grup; mekânda dağınıklık arz etmesi bakımından kısmen kategori anlamı taşır. Fakat ne salt bir kategori, ne de salt bir grup olarak ele alınması doğrudur. Bu söylenenler ışığında toplumsal sınıfları karakterize eden faktörleri kabaca şöyle sıralayabiliriz: Yaşam tarzı, eğitim ve kültür, iktisadi menfaat, iktisadi güç ve son olarak sınıf bilinci. Buna göre; benzer yaşam tarzı ile eğitim ve kültür yapısına sahip olan, birbirine yakın iktisadi menfaat ve güç yönelimleri sergileyen ve az çok benzer bir sınıfsal aidiyet bilinci taşıyan insan gruplarını aynı sınıf altında kategorize etmek mümkündür. Bununla birlikte sınıf kavramının sayılan bu faktörlere indirgenemeyeceği de açıktır.³

Toplumsal sınıfların, diğer toplumsal tabakalaşma tarzlarından en önemli farklılığı kendi içlerinde kesin çizgilerle ayrılmamaları ve yine kendi içlerinde bir bütünlük arz etmemeleridir. Toplumsal sınıflar farklı toplum formasyonlarına göre değişkenlik arz etse de temelde ortak olan bazı yapısal özelliklerden söz etmek mümkündür. Bu özellikler dikkate alınarak temel bir sınıf yapısı oluşturulabilir ve toplam beş adet sınıfın varlığından söz edilebilir:

1) Üst Sınıf (Upper Class): Bu sınıf, büyük zenginliğe ve otoriteye sahip aileleri içerir. Bunlar eski ve köklü aileler olup büyük şirketlere ve taşınmazlara sahiptirler.

2) Birleşmiş Sınıf (Corporate Class): Bu sınıfı, büyük şirketlerde ve devlet kademelerinde büyük bürokratik gücü olanlar oluşturur. Bu kişiler genelde bu şirketlerin sahipleri değildirler; ya yöneticidirler ya da yönetim kurulunda üye olarak bulunurlar. Birleşmiş sınıfın büyümesiyle üst sınıfta küçülmeler görülmüştür.

3) Orta Sınıf (Middle Class): Göreli olarak daha az malı/serveti olan fakat sahip oldukları işler sayesinde yüksek gelir, prestij ve otorite edinmiş olan sınıftır. Orta sınıf; üst orta ve alt orta olmak üzere ikiye ayrılır.

4) İşçi sınıfı (Working Class): Hiç malı olmayan veya çok az malı olan sınıftır. Sahip oldukları işler, kendilerine ya orta alt düzeyde gelir, prestij verir ya da bunların hiç birini vermez. İşçi sınıfını kol gücünü kullanan bireyler oluşturur.

5) Alt Sınıf (Lower Class): Hiçbir malı, işi ve geliri olmayan sınıftır. Otoritesi ve prestiji yoktur. Başka bir deyişle “yoksul”dur (Calhoun, 1994: 218).

Yukarıdaki sınıflandırma, her toplum için aynı olmayabilir. Bu sınıflandırmanın büyük ölçüde ekonomik kriterlerden hareketle oluşturulduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Toplumsal sınıfları, salt ekonomik kriterlerle analiz etmek ne kadar indirgemeci ise, onu salt siyasi anlamda bir yönetici kesimle sınırlandırmak da o derece indirgemecidir. Farklı kriterler kullanılarak toplumsal sınıf analizi yapılmasında temel sakınca şudur; yapılan analizde toplumsal sınıfları son tahlilde tayin eden ana bölümlenme ya da belirlenimler öne çıkarılırken diğer tayin edici kriterlerin etkileri azımsanabilir. Toplumsal sınıf ve yapı analizinde kimi düşünürler burjuvazi/proleterya ayrımını (Mandel, 1996), kimileri devlet/toplumsal sınıf ayrımını, kimileri ise ekonomik çıkarlar/etnik-dini özellikler (Keyder, 1995: 93) ayrımını tayin edici bölümlenme ve belirlenim olarak kabul etmektedir.

Toplumsal sınıf analizinde ekonomik determinizme düşmeden en incelikli ekonomik kriter/analiz vurgusunu kuşkusuz Max Weber yapmıştır. Zira Max Weber’in toplumsal sınıf yaklaşımında her ne kadar ekonomik determinizm varmış gibi görünse de, bunun böyle olmadığı yaşam koşulları, gelir, kişisel yaşam, meslek, prestij gibi kriterlerin dikkate

alınmasından anlaşılmaktadır. Nitekim bir “sınıf”tan söz edilebilmesinin üç temel şartını Weber şu şekilde koyutlamıştır; “(1) Bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel ögesi ortak ise, (2) bu ögeyi mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi salt ekonomik çıkarlar temsil ediyorsa, (3) bu öge, meta ve işgücü piyasalarının koşullarında temsil ediliyorsa, “sınıf”tan söz edilebilir” (Weber, 2005: 269-270).⁴

2. Toplumsal Tabakalaşma ve Toplumsal Sınıflar

Toplumsal tabakalaşma ve toplumsal sınıf olgusu ilk bakışta çok yakın bir benzerlik gösterir. Sanayileşme ile gelişen modern dönemlere kadar, bu iki kavramın büyük ölçüde aynı anlama sahip olduğu söylenebilir. Eski Yunan düşünürlerinden Platon, besleyiciler, koruyucular ve yöneticiler olmak üzere üçlü bir sınıf ayırımı yapmış, benzer şekilde Aristo da alt, orta, üst olmak üzere üç tane sınıf belirlemiştir (Şenel, 1996: 146-175). Platon ve Aristo'nun sözünü ettiği toplumsal sınıfların modern anlamda toplumsal sınıflarla pek az ilişkisi vardır. Eski Yunan'da sınıf kavramıyla kastedilen daha çok tarihsel süreç içerisinde açığa çıkmış olan belirli bir tabakalaşma tarzıdır, zira Eski Yunan toplumlarında sosyo-ekonomik düzeyde toplumsal bir farklılaşmadan ya da sanayileşme kökenli bir sınıfsal oluşumdan söz edilemeyeceği açıktır. Eski Yunan düşünürleri sınıf ayırımı ve tahlillerini ekonomik kriterlere göre değil, sınırları daha kesin bir şekilde belirlenebilen mesleklere göre yapmışlardır. Ne var ki modern dönemlerdeki toplumsal sınıfları bu denli kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Görüldüğü üzere, toplumsal sınıf kavramı, özellikle modern dönemlerin bir tabakalaşma/bölümlenme tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumsal sınıflar, önceki tabakalaşma türlerinden farklı olarak kendi içlerinde kesin çizgilerle ayrılmamışlardır, bu anlamda bir bütünlük arz etmezler. Toplumsal sınıf kavramını belirlemeye çalışırken onun grup, kategori ve yığın gibi ele alınmasının yanlış olabileceğini de unutmamak gerekir. Çünkü sınıf büyük bir grup olarak görülebileceği gibi, yığın olarak da görülebilir. Genel olarak söylemek gerekirse, grupların toplumsal sınıflardan farkı etki alanıdır. Toplumsal sınıflar toplumsal yapıya etki ederken, grupların alanı daha dar bir çerçeve ile sınırlı kalmaktadır. Toplumsal sınıflarda aynı sınıfın üyelerinin birbirlerini tanımaları gerekmez. Yani, toplumsal sınıflar mekânda dağınıklık arz ederler. Toplumsal sınıf ögeleri, kategorilerden farklı olarak aynı özellikleri göstermezler, homojen değildirler. Bunun dışında, toplumsal sınıf üyeleri gelip geçici anlık üyeler de değildirler, dolayısıyla sınıf olgusunu kalabalık ya da kitle olgusuyla da ilişkilendiremeyiz. Bu özellikleriyle toplumsal sınıfların daha soyut bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal tabakalaşma kavramının toplumsal sınıflara göre daha somut, kesin ve katı sınırlarla birbirinden ayrıldığı söylenebilir. Örneğin, “Türkiye’de %40 orta tabaka vardır” saptamasının, “%40 orta sınıf vardır” saptamasına göre daha somut ve belirli bir içeriği bulunmaktadır. Toplumsal tabakalaşma genel olarak, “otorite, güç, prestij, statüye göre nüfusun hiyerarşik olarak yapılanması” (Erkal,1998: 193) şeklinde tanımlanabilir. Yapısalcı Talcott Parsons’a göre toplumsal tabakalaşma, “belli bir toplumsal sistemi oluşturan ve toplumsal olarak bireylerin birbirlerine üstünlük sağladığı bir fark sıralanmasıdır” (Parsons, 2010:388). Tabakalaşma yapısalcılara göre kaçınılmazdır. Toplumsal değerlerle yaşamak için çalışan insanların ortaya koyduğu toplumsal sorunların bir sonucudur. Bu tanıma göre tabakalaşma, toplumsal sistemin varlığına ve bu sistem içerisinde belirli işlevsel pozisyonları bireylerin yetenek ve isteklerine göre geliştiren işlevsel bir toplumsal yapıya bağlıdır (Berberoğlu, 1994: 2). Bu durum, toplumsal sınıflar ve tabakalaşma arasındaki kaçınılmaz farkları ortaya koyarken iki kavramın işlevini de göstermektedir.

Toplumsal tabakalaşma ile toplumsal sınıflar arasındaki en temel farklılık, toplumsal sınıfların dünden bugüne gelişen herhangi bir toplumsal tabakalaşma tarzından biri olmasıdır. Diğer bir fark, tabakalaşmadan farklı olarak, toplumsal sınıfların daha çok ekonomik ve kültürel temelli olmasıdır. Bu anlamda toplumsal sınıflar; pazar koşulları, tekel kurma şansı, ekonomik güç, mülkiyet, piyasaya sunulan mal ve hizmetlere göre oluşmakta iken, toplumsal tabakalaşma daha çok güç, statü, prestij, otorite, hiyerarşik yapılanma gibi salt ekonomik olmayan etkenlere göre oluşmaktadır.

3. Toplumsal Eşitsizlik ve Toplumsal Sınıf Kavramı

Eşitsizlik, geçmiş toplumlarda da önemli bir fenomen olmakla birlikte, günümüz toplumlarında çok daha ciddi ve hayati bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmenin bünyesinde taşıdığı derin çelişkiler, modern toplumsal değişimin olağanüstü hızlı bir farklılaşma ve eşitsizlik süreci olarak deneyimlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Sosyologlar, toplumsal eşitsizlik olgusunu çeşitli açılardan ele almışlardır.⁵ Sözelimi işlevselciler, toplumu, birbirine bağlı çıkarlarla birleşmiş, tabakalardan oluşan, en önemli mevkilerin en vasıflı olanlarca işgal olunduğu ve eşitsizliğin tüm sosyal sistemin işleyişinde işlevsel bir gereklilik teşkil ettiği bütünleşmiş bir sistem olarak mütalaa ederken, marksist geleneğe bağlı sosyologlar, toplum ve sınıf anlayışlarının bir gereği olarak sosyal eşitsizliklere olumsuz yaklaşmışlar ve radikal bir karşıt-tutum almışlardır (Dönmezer, 1990: 307-308).

Toplumsal ilişkilerde, hatta toplumlar arası ilişkilerde belirleyici faktörlerden biri olan toplumsal eşitsizlik, toplumda var olan cinsiyet, servet, ırk, renk, sınıf, statü, itibar, tabaka,

gelir durumu, eğitim durumu gibi farklılıklar düzleminde kendini gösteren eşit olmama durumlarını, başka bir ifadeyle toplum içinde yer alan bir grup veya gruplar içindeki farklı bireylere eşit olmayan ödül ya da fırsatlar sunmayı (Marshall, 1999: 210) ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Terim, bu haliyle sosyal bir gerçekliğe göndermede bulunmaktadır. Bir gerçeklik olarak toplumsal eşitsizlik, bir toplumsal sorundur ve tam da bunun için toplumsal eşitsizlik, sosyolojide çoğu zaman sosyal adalet ve sosyal bütünleşmeyle birlikte ele alınmıştır.

Her toplumda, kişiler arasında çeşitli eşitsizliklerin varolduğu gerçeğini ortaya koymak gerekir. Başka bir anlatımla her toplumda belirli toplumsal roller ve bu farklı roller ve bu farklı rollerle ilişkilendirilen farklı gelir, saygınlık, otorite vb. ödüller vardır. Bazı roller yönetilmeyi, bazıları da yönetmeyi gerektirir. Bir okulda bir yanda müdür ve öğretmenler, öte yanda da öğrenciler olmak üzere en azından iki grup bulunur. Kısacası yöneten ve yönetilen ölçütüne göre toplum içerisindeki kişisel rolleri karşılaştırmak pekâlâ mümkündür. Ama bu noktada toplumsal sınıf deyimini henüz hiçbir meşru bir nitelik almamıştır. Bireyler arasında gelir farkları da bulunabilir. Her toplumda yerine getirilen farklı işlevler karşılığında farklı bir ücret baremi uygulanır. Nihayet her toplumda bazı işlev veya roller diğerlerinden daha fazla saygınlık içerir. Temizlik işçiliğinin prestijli statüler arasında sayıldığı bir toplum örneği bulmak kolay olmayacaktır (Tolan, 1993:258).⁶

Toplumsal yapının oluşturucu bir ögesi olarak eşitsizliklerin varlığını ortaya koymak, toplumsal sınıf deyimini kullanmayı gerekli kılacak bir gerekçe oluşturmayabilir. Zira sınıfın belirlenebilmesi için daha fazla veriye gereksinme vardır. Çok belirgin gelir ve otorite farklarının bulunduğu bir toplumda pekâlâ toplumsal sınıflara rastlanmayabilir. Mantıksal anlamda sınıf, belirli özelliklere sahip olan kişilerden oluşan bir kategoridir. Bu özelliklerden, örneğin gelir ölçütünü kullanarak, aylık net geliri elli bin liranın üzerinde bulunan kimseleri bir kenara ayırırsak, tüccar, büyük toprak sahibi, mühendis, tefeci, genel müdür, profesör, bakan, banker veya doktor gibi fevkalâde çeşitli grupların aynı çatı altında toplandığı görülecektir. Bu kategori, yalnızca bir gelir kategorisi niteliğini taşıyabilir; çünkü bu kimseler, istatistiksel kullanıma elverişli bir kategori olmanın ötesinde, kendilerini gerçek bir toplumsal grup kılacak ortak düşünce ve değerlerden ve ortak bir eylem oluşturabilme yeteneğinden yoksun bulunmaktadır. “Başka bir deyişle, gerçek bir toplumsal sınıftan söz edebilmek için, gerçek toplumsal grupların bir makro grup oluşturmaları ve bu grubun, birlik ve bütünlüğünü çeşitli yollarla kanıtlanması gerekir. Bu birliğin kanıtlanması, ortak çıkarlara dayalı bir eylemsel birlik, veya yalnızca, kolektif eylemlerin öngörülebilmesini mümkün kılacak düzeyde yeterli ve nesnel bir toplumsal konum benzerliği olabilir” (Tolan,1993:259).

Kuşkusuz en rasyonel bir toplumda bile, rollerin dağılımında hiçbir zaman yalnızca bireysel yetenekler göz önünde bulundurulmaz. Ayrıca roller arasındaki farklar, ancak pek ender durumlarda toplumun bütünü tarafından kabul edilir. Böyle bir çerçeve içerisinde önce şu soruyu yanıtlamak gerekir: toplumsal kalıtım olmasaydı, toplumsal sınıflar varolabilir miydi? Bir kişinin toplumsal konumunu yalnızca bireysel yetenekleri belirlemez. Başarı koşulları daha doğuştan büyük ölçüde sınırlanmış veya aksine özendirilmiş bulunmaktadır. Başka bir anlatımla, insanlar arasındaki hukuksal eşitlik, hiçbir zaman olgusal bir eşitlik değildir. Demek ki, belirli bir toplumda, toplumsal mevkiler kalıtıma konu olduğu ölçüde toplumsal sınıflar bulunabilecektir. Bunun yanı sıra, çağdaş toplumlarda farklı roller arasındaki eşitsizlikler de herkes tarafından kabul edilmiş değildir. Herkes, meşru saydığı hakları talep etmekte, kendi durumunu sürekli olarak başkalarıyla karşılaştırmakta ve diğer grupların elde ettiği hakların geçerliliğini ve meşruluğunu tartışma konusu yapabilmektedir (Tolan,1993:259-260).

4. Karl Marx’a Göre Toplumsal Tabakalaşma

4.1. Marx’ta Toplumsal Sınıf Kavramı

Marx, toplumsal sınıflardan sık sık ve çokca söz etmesine rağmen, oldukça çeşitli ve zaman zaman da birbiriyle çelişkili tanımlamalar yapmıştır. Sınıf kavramı, Marx’ın tüm teorisinin hareket noktasıdır. Marx’a göre sınıf, meslek yoluyla tanımlanamaz; zira sınıf mesleklerle tanımlandığında, bunlar arasındaki birtakım çatışmalar gözden kaçırılmış olur. Öte yandan, meslek grupları sınıf olarak gösterilebilecek geniş bir makro gruplaşma da oluşturmazlar. İşçi sınıfı dikkate alındığında, bu sınıfı diğer sınıflardan farklılaştıran ölçütün düşük gelir düzeyi olduğu düşünülebilir. Oysa Marx, ekonomik gücün farklılaştırıcı bir değişken olarak ele alınamayacağını ileri sürer. Sınıfı oluşturan temel ölçüt konusunda akla gelebilecek bir diğer husus, bireylerdeki belirli bir makro gruba ait olma, bir toplumsal sınıfın üyesi bulunma bilincidir. Doğrusu Marx, başlardan itibaren bir sınıfın nesnel konumu ile bu konuma ilişkin öznel kavrayışı, yani sınıf üyeliği ile sınıf bilinci arasında temel bir ayrım yapmıştır. Ne var ki Marx, toplumsal sınıfı oluşturan temel etkenin sınıf bilinci olmadığını da açıkça belirtmiştir. Zira ona göre, düşünce maddeyi değil, madde düşüncüyü belirler. Demek ki sınıf bilinci bir sonuçtur; ya da en azından, nesnel bir sınıfsal durum kendisinden bağımsız olarak oluştuktan sonra ortaya çıkmaktadır (Marx, 2009:119-124; Tolan,1993:261; Bottomore, 2005:517-522).

Lefebvre, marxist sınıflar teorisinin sosyolojik içeriğine ilişkin temel önermeleri şu şekilde ortaya koyar: “1. Sınıf mücadelesi olmadan, siyasi mücadele olmadan sınıf yoktur. Bir sınıf, ihtilalci bir praksis ile praksisin üst seviyesine ulaşmadıkça; siyasi arenada kendini

göstermedikçe ancak kuvve halinde vardır (yani, “kendi-için sınıf değil, “kendinde” sınıftır). 2. Kutuplaşmış olan ve mücadele ve çatışma halinde bulunan sınıflar, yine de bir birlik teşkil ederler. Bu birlik, genel (toplum), özel (millet) ve tekil (üretim birimleri içinde tamamlayıcı işlerin bölünmesi) adlar alır” (Lefebvre, 1968:141-142). Lefebvre’ye göre, çatışmalar birlik üzerinde önemle durmayı mümkün kılar; buna karşılık, birlik üzerinde önemle durulduğu zaman, bu birliğin çatışmalı özünün de ortaya konulması gerekir.

Marx’ın sınıf yaklaşımı ele alınırken, bir yanda toplumsal gerçeği betimlemeye ve tanımlamaya çalışan sosyolog bir Marx, öbür yanda ise sınıflar arasındaki nesnel farklılıkları iki büyük makro grubun karşıtlığına indirgemeye çaba gösteren kuramcı ve giderek ideolog bir Marx bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekir. “Marx için sınıf, bir makro grubun üretim sürecinde belirli bir yer işgal etmesi demektir. Yani ona göre bir sınıfı tanımlamada kullanılacak ana değişken, üretim sürecinde belirgin bir yere sahip olan bir makro toplumsal grubun, bu süreç içerisinde başka toplumsal sınıflarla kurduğu ilişkidir. Ortak bir toplumsal duruma sahip mesleki grupların ötesinde, bir sınıfın varlığını belirten özellik, üretim süreci içerisindeki yerdir” (Tolan,1993:261-262). Bu açıdan, işçileri bir sınıf içerisinde toplayan ortak özellik, bu sınıfın başka bir toplumsal sınıf, yani burjuvazi tarafından sömürülmesi olgusudur. Kısacası Marx’ta toplumsal sınıfların sosyo-ontolojik temeli sınıf çatışmasıdır ve bu çatışma tarihsel diyalektik bir içerik taşır.⁷

Tarihi sınıf çatışmalarından ibaret gören bu diyalektik yaklaşımı daha iyi kavrayabilmek için Marx’ın ekonomi kuramının temel kavramlarına değinmek gerekir. Marx’a göre işçi sınıfı, emeğin kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki fark olarak tanımlanabilecek artık değeri üretir. Başka bir deyişle, burjuvazi bu artık-değere sahip çıkmakla, işçi sınıfı da ürettiği artık değeri diğer bir sınıfa kaptırmakla, yani sömürülmekle tanımlanır. Burjuvazinin artık-değeri ele geçirebilmesinin nedeni, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmasıdır. Başka bir anlatımla, iki sınıf arasındaki karşıtlık, mülkiyete sahip olmayıp satabilecekleri tek şey emek güçleri olanlarla, mülkiyeti ellerinde bulundurarak üretilen artık-değeri kendilerine mal edenler arasındaki karşıtlıktır. Ancak iki sınıf arasındaki bu ilişki kalıplaşmış ve sabit bir ilişki değildir; aksine belirli bir dinamik içerir. Zira Marx’a göre kapitalist sistem dönüştükçe, bir yandan sermaye birikimi, öte yandan da proleterleşme ve giderek fakirleşme olgusu yoğunluk kazanacak, sömürücü bir küçük azınlık, sömürdüğü geniş kitlelerle karşı karşıya gelerek karşıtlığı güçlendirmiş ve belirginleştirmiş olacaktır. Sınıf çatışmasının giderek vurgulanması sonucu sistemin bir noktada çatlaması ise devrimi doğuracaktır (Marx, 2004:272; Marx ve Engels, 2000:22).

4.2. Toplumsal Farklılaşmanın Dinamosu Olarak Sınıf

Marx'ta sınıf kavramı bütünsel ve kapsayıcı bir içeriğe sahiptir. Yukarıda belirtilen toplumsal eşitsizliklerin yanı sıra, yaşam biçimlerini ve hatta düşünsel üretimi bile kapsar. Bir toplumdaki yaygın fikirler, birer sınıfsal olgu olarak, o toplumdaki egemen sınıfın fikirleridir. “Başka bir deyişle Marx için fikirler, değerler, sanat, hukuk ve politika evrenleriyle sınıfsal olgu arasında bir ayırım yapmak mümkün değildir. Aynı şekilde iktidar olguları da toplumsal sınıflardan bağımsız olarak düşünülemez. Burjuvazinin egemen olduğu bir toplumda devlet, burjuvazinin emrinde, onun ayrıcalık ve çıkarlarını savunan bir araçtan başka bir şey olamaz. Bu anlamda devlet, çeşitli sınıflar arasında hakem olmak bir yana, yalnızca egemen sınıfın bir eylem aracıdır. Aynı doğrultuda Marx için mülkiyet ve iktidar kavramları da, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı gerçekleri ifade etmektedir” (Tolan,1993:262).

Sınıflar arasındaki farklılaşmanın diğer bir deyişle toplumsal farklılaşmanın temel nedeni, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Böyle bir çerçeve içerisinde sınıfsal iktidar farkları, bir toplumdaki temel siyasal güçlerin bu mülkiyet türüne bağlı olmasından, ona göre tanımlanmasından ileri gelmektedir. Üretim sürecinde mülkiyetin birey için belirlediği yere, yani kişinin toplumsal durumuna göreli olarak, insanlar arasında saygınlık, yaşam biçimi ve hatta fikir farkları doğacaktır (Bottomore, 2005:608-612).

Marx'ın, kapitalist toplumun çoğulcu sınıfsal yapısından çok ikili yapıyı vurgulaması, dinamik bir toplum yapısı modeli yaratmak istemesinden ileri gelmektedir (Tolan,1993:263). Bu modele göre, diğer toplumsal gruplar giderek önemlerini yitirecek ve iki sınıftan biriyle bütünleşeceklerdir. Bu bütünleşme, kırsal kitlelerin sanayileşme ve kentleşme sürecinde ücretli işçi statüsüne geçmeleri örneğinde görüldüğü gibi, iki sınıftan birinin diğer grupları iki sınıf çevresinde koalisyon halkaları oluşturmasıyla ortaya çıkabilir. İki büyük grup böylece, önce ekonomik, sonra da zorunlu olarak siyasal savaşımın temel öğeleri olarak belireceklerdir. “Demek ki sınıf sayısının basite indirgenmesi, bizzat bu toplumsal savaşımın dinamiğine bağlıdır. Başka bir anlatımla, Marx'ın yaptığı toplumsal sınıf tanımı, toplum ve ekonomi üzerindeki görüş ve anlayışlarına ve kapitalist toplumun geleceği üzerindeki öngörülerine sıkı sıkıya bağlıdır” (Tolan,1993:263).

Marx'ın diğer grupları soyutlayarak önerdiği ikili sınıfsal yapı, toplumsal tabakalaşma açısından çağdaş toplumlar için oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Çağdaş toplumlar, marksist anlamda bir sınıf oluşturmayan bir orta sınıf gerçeği ile karşı karşıyadırlar. Ancak bunların üretim sürecinde nasıl bir yer işgal ettikleri, artık-değerin paylaşılmasına katılıp katılmadıkları veya aksine emeklerini satma durumunda olup olmadıkları tartışma konusudur. Mühendislerin, devlet veya büro memurlarının, satıcıların ve genel olarak, bugün sanayi

kesiminden çok daha fazla işgücü kullanan hizmetler sektöründe çalışanların üretim sürecindeki yerlerinin hangi ölçütlere göre belirleneceğini, Marx'a dayanarak söylemek güçtür. Orta sınıf gruplarını, burjuvazi tarafından işçi sınıfına nezaret etmekle görevlendirilmiş “memur”lar olarak tanımlarsak, nezaretçi sayısının giderek nezaret edilen sayısını aşmasını açıklayacak bir mantık herhalde kolayca bulunamayacaktır. Esnaf ve küçük ticaret kategorilerini, küçük ve orta büyüklükte toprak sahiplerini, küçük işletme sahiplerini kapsayan eski orta sınıf, teknolojinin ve dolayısıyla hizmetler sektörünün hızla gelişmesi sonucunda doğan yeni orta sınıfla birlikte, bugün çağdaş toplumların en büyük toplumsal grubunu oluşturmaktadır. Ne burjuvazi, ne de işçi sınıfı ile bütünleştirilmesine olanak bulunmayan bu orta sınıfı, nesnel olarak başka bir sınıfın eklentisi veya uydusu olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Başka bir anlatımla, Marx'ın önerdiği iki büyük sınıfın arasına bugün, bu sınıfları belirlemek için kullanılan ölçütlere göre tanımlanamayan bir üçüncü toplumsal öge karışmış bulunmaktadır. Bu yeni ögenin ikili sınıfsal olgu ve çatışma şeması içine alınamaması, şemanın geçerliliği üzerindeki kuşku ve eleştirilere güç kazandırmaktadır. Konu sosyolojik bir düzeyde ele alındığında, örneğin doktorlar gibi toplumsal prestijleri yüksek, ancak mülkiyet ve siyasal güçleri sınırlı gruplarla karşılaşılmaktadır. Örneğin doktorların gelir ve toplumsal prestijlerinin oldukça yüksek olmasına ve bir ölçüde üretim araçlarının mülkiyetine sahip bulunmalarına rağmen, üretim sürecinin ekonomik ve siyasal kontrolünde söz sahibi olduklarını kolayca öne süremeyiz. Görüldüğü gibi, üretim sürecindeki mevkilerin farklılaştırılmasında geleneksel olarak kullanılan ölçüt veya göstergeler, bugünün toplumsal gerçeğine uygulandıklarında çok farklı sonuçlar doğurmaktadırlar.

Ancak burada genel olarak grupları, özel olarak meslek, gelir ve tüketim gruplarını sınıflarla karıştırmamaya dikkat edilmelidir. “19'uncu yüzyıl Avrupa'sının toplumları, bugün çok farklı bir yapıya sahip olan, dolayısıyla farklı ölçütlerle belirlenmesi gereken farklı sınıfları bulunan toplumlara dönüşmüşlerdir. Söz konusu yüzyılın soyluları gibi burjuvaları da, gelir düzeyleri, servetleri ve görünürdeki toplumsal ve siyasal güç ve prestijleri ne olursa olsun, bugün kitle toplumu içinde eriyip gitmişlerdir. Bir bütünsel sistem olarak kapitalizm ise, Marx'ın öngördüğünün aksine, sınıf çatışmalarına ve iç çelişkilerine rağmen güçlenerek ve liberal felsefeden ayrılıp güdümlü, tekelci ve uluslar arası bir nitelik alarak, yeni bir toplumsal model oluşturmuştur” (Tolan,1993:265).

Bu nedendir ki, toplumsal sınıfların incelenmesinde ve toplumsal farklılaşmanın nedenselliğinin irdelenmesinde her toplumunun özgül tarihsel evriminin ve zamanının toplumsal gerçeğinin geniş bir çerçeve içerisinde ele alınması gerekmektedir. Son olarak şunu

da belirlemede yarar vardır ki, Marx'ın geliştirdiği sınıf yaklaşımı bünyesinde barındırdığı tüm güçlüklerle rağmen, çağdaş toplumlarda gözlemlenen tabakalaşma olgusunun anlaşılmasında halen güncelliğini korumakta olan, metodolojik değeri tartışılmaz (tarihsel) bir çerçeve olarak etkinliğini sürdürmektedir. Modern toplumlarda gözlemlenen oldukça sofistike hale gelmiş tabakalaşma olgusunun neredeyse sınıf ve çatışma kavramları olmaksızın tartışılmaması bunun kanıtlarından biri olsa gerektir.

5. Max Weber'e Göre Toplumsal Tabakalaşma

Max Weber, sosyal onurun toplumdaki tipik gruplar arasında dağılım biçimini “sosyal düzen” olarak tanımlar. Ona göre sosyal düzen de ekonomik düzen de, “hukuk düzeni”ne benzer biçimde bağlıdır. Ama sosyal düzen ile ekonomik düzen özdeş değildir. Ekonomik düzen, ekonomik mal ve hizmetlerin dağıtım ve tüketiminden ibarettir. Sosyal düzen ise önemli ölçüde ekonomik düzen tarafından belirlenir ve tabii karşılığında da ekonomik düzeni etkiler. Bu belirlemelerden hareket eden Max Weber, “sınıfları”, “statü gruplarını” ve “partileri”, bir topluluk içindeki güç dağılımıyla ilgili olgular olarak görür. Bir başka deyişle sınıflar, statü grupları ve partiler Weber'in tabakalaşma kuramının nirengi noktalarını oluşturmaktadır.

5.1. Sınıflar

Weber terminolojisinde “sınıflar”, “sosyal topluluklar” değildir; yalnızca toplumsal eylemin mümkün ve muhtemel temellerini temsil eder. Weber'e göre sınıf konumu, kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları tipik olanaklar anlamına gelir. Bu olanaklar, verili bir ekonomik düzen içinde gelir sağlamak üzere mal ya da beceri harcama gücünün derecesi ve türü ya da bu gücün yokluğu tarafından belirleniyor olmalıdır. “Sınıf” terimi, aynı sınıf konumunda bulunan insanlar grubu anlamına gelir (Weber, 2005:270).

Weber, değişim amacıyla piyasada rekabet eden insanlardan oluşan bir toplulukta maddi mülkler üstündeki tasarruf hakkının dağılım biçiminin kendiliğinden belirli yaşam olanakları yaratmasının, en temel ekonomik gerçeklerden biri olduğuna dikkat çeker. Marjinal yarar kanununa göre bu dağılım biçimi değerli mallar için girişilen rekabetten mülksüzleri dışlar; mülk sahipleri lehine işler, daha doğusu mal edinme tekeli onlara verir. Diğer her şeyin eşit olduğu varsayılırsa bu dağıtım biçimi karlı iş fırsatlarını, mülk sahibi olan ve mallarını değiştirmek zorunda olmayan kişilerin tekelinde bırakır. Bu dağıtım biçimi, mülk sahiplerine mülklerini “hizmet” alanından “sermaye malları” alanına kaydırma olanağı açısından bir tekel sağlar; başka bir deyişle, girişimcilik işlevini ve sermaye kazançlarını dolaylı ya da dolaysız paylaşma olanaklarını tümüyle onlara açar. Weber'e göre bütün bunlar

saf piyasa koşullarının egemen olduğu bir alanın çerçevesi içinde geçerlidir. “Mülkiyet” ve “mülksüzlük” bu nedenle bütün sınıf konumlarının temel kategorileridir (Weber, 2005:270).⁸

Weber’e göre, mülkü olmayan ve hizmetini arz edenler de, hem bu hizmetlerin cinsine göre, hem de bu hizmetlerden kazandıklarını nasıl kullandıklarına göre ayrılırlar. Sınıf kavramının geniş anlamı her zaman için şudur: Piyasa’daki şansının türü, kişinin yazgısını belirleyen en önemli etmendir. “Sınıf konumu” bu anlamda son kertede “piyasa konumu”dur. Yazgıları ve hizmetleri piyasada kendileri için kullanma olanağı ile belirlenmeyenler, örneğin köleler, terimin teknik anlamında “sınıf” değildirler. Ancak bir “statü grubu” olabilirler (Weber, 2005:271-272).

5.2. Sınıf ve Toplumsal Eylem

Weber’de “sınıf”ı yaratan temel etmenin doğrudan doğruya ekonomik çıkar, hatta sadece “piyasa”yla bağlantısı olan çıkarlar olduğunu belirtmiştik. Buna karşılık “sınıf çıkarı” kavramı belirsizlik taşır. Weber, aynı sınıf konumunda bulunan insanların belli bir “ortalama”sı için o sınıf konumundan belirli bir olasılıkla kaynaklanan çıkarların gerçek doğrultusundan başka bir şey anlaşıldığı andan itibaren, “sınıf çıkarı” kavramının ampirik bir kavram olarak belirsizleştiğine dikkat çeker. Örneğin sınıf konumu ve diğer koşullar sabit tutulduğunda, bir işçinin çıkarlarını bireysel olarak nasıl kollayacağı, eldeki işin gerektirdiği bünyesel niteliklere ne derece sahip olduğuna göre çok değişir. Benzerlikte, “sınıf konumu”ndan aynı biçimde etkilenenlerin daha büyük ya da küçük bir bölümünün eyleme girişip girişmedikleri ya da bir birlik (işçi sendikası gibi) kurup kurmadıkları da çıkarların yönünü farklı etkiler. Weber’e göre ortak sınıf konumundan toplumsal eylemin, hatta toplu eylemin doğması ise hiç de evrensel bir durum değildir.

Yine Weber’de bir sınıfın üyelerinin “kitle eylemleri”nden, “toplular eylem”in ve belki de “toplumsal eylem”in doğma olasılığı genel kültürel koşullara, özellikle de entelektüel türden olanlara bağlıdır. O ana kadar belirmiş olan çelişkilerin derecesine, özellikle de “sınıf konumu”nun neden ve sonuçları arasındaki bağıntıların saydamlığına bağlıdır. “Çünkü yaşam olanakları arasındaki fark ne denli büyük olursa olsun, bu olgu tek başına, “sınıf eylemi”ne (bir sınıfın üyelerinin toplu eylemine) yol açmaz. Koşullandırma olgusu ile sınıf konumunun sonuçları açıkça ayrıştırılmalıdır” (Weber, 2005:273).

Weber’e göre, sınıflar sosyal topluluklar olmamakla birlikte, sınıf durumları ancak toplumsallaşma temelinde ortaya çıkabilir. Sınıf konumlarına yol açan toplu eylem ise esas olarak aynı sınıfın üyeleri arasında bir ortak eylem değil, değişik sınıfların üyeleri arasında bir eylemdir. “İşçinin ve girişimcinin sınıf konumunu doğrudan belirleyen toplu eylemler, iş gücü piyasası, meta piyasası ve kapitalist işletmedir. Ama karşılığında bir kapitalist işletmenin

varlığı da, çok belirli bir toplu eylemin varlığına ve bunun somut olarak malların mülkiyetinin korunmasına yönelik biçimde yapılanmış olmasına bağlıdır –özellikle de bireylerin, üretim araçları üzerindeki tasarruf haklarının kural olarak özgürce korunmasına. Bir kapitalist işletmenin varlığının önkoşulu, belirli bir “hukuk düzeni”dir. Her çeşit sınıf konumunun asıl etkisi, hele esas olarak mülkiyetin gücüne dayanıyorsa, karşılıklı ilişkilerin diğer bütün belirleyicilerinin önemi olabildiğince aradan çıkarıldığı zaman ortaya çıkar. Böyle kullanıldığı takdirde ki mülkiyet gücünün piyasadaki mutlak egemenliği gerçekleşir” (Weber, 2005:274-275).

5.3. Statü Grupları

Weber’e göre, sınıfların tersine, statü grupları genellikle sosyal topluluklardır. Ancak, çoğu zaman, pek biçimlenmemiş dağınık topluluklardır. Weber’in, tümüyle ekonomi tarafından belirlenen “sınıf konumu”na karşı tanımlamak istediği “statü konumu”ndan anladığı; insanların yaşam yazgısının somut, pozitif ya da negatif toplumsal onur ölçüsü tarafından belirlenen tüm tipik öğeleridir. “Bu onur, bir topluluk tarafından paylaşılan herhangi bir nitelikle ilgili olabilir ve tabii bir sınıf konumuyla da ilişkisi bulunabilir; sınıf ayrımları da statü ayrımlarıyla çok çeşitli biçimlerde bağlantılı olabilir. Mülkiyet, kendi başına bir statü ölçüsü olarak görülme-yebilse de uzun vadede hiç şaşmadan bu işlevi görür” (Weber, 2005:277). Yine Weber’e göre, hem mülk sahipleri, hem de mülksüzler aynı statü grubuna mensup olabilirler; sık rastlanan bu durumun çok somut sonuçları vardır. Ancak sosyal saygınlıktaki bu “eşitlik” uzun vadede korunamayabilir.

Statü onurunun özünü en iyi ifade eden şey, belli bir çevreye mensup olmak isteyen herkesten, her şeyden önce belirli bir hayat tarzına sahip olmasının beklendiğidir. Bu beklentinin yanı sıra, “sosyal” ilişkilere kısıtlamalar da getirilir. Bu kısıtlamalar, normal evlilikleri statü grubunun sınırları içine hapsedebilir ve tümüyle endogam içe kapanmalara yol açabilir. Birey, belli bir grubun hayat tarzının taklitçisi olmaktan çıkıp, o grubun kabul edilmiş içe dönük eylemlerine uyum göstermeye başladığı zaman, “statü”sü gelişmeye başlamış demektir.

5.4. Statü Tabakalaşmasının Ekonomik Koşulları ve Sonuçları

Piyasa ve piyasadaki süreçler için “kişisel ayrımlar”ın söz konusu olmadığını; piyasaya ”işlevsel çıkarlar”ın egemen olduğunu belirten Weber, statü düzeninde durumun tam tersi olduğunu vurgular. Statü düzeninde “tabakalaşma, “onur”a ve statü gruplarına özgü hayat tarzlarına göre belirlenir. Salt ekonomik varlık ve çıplak ekonomik güç, sahiplerine, belli bir hayat tarzının sağladığı aynı onuru sağlasaydı, statü düzeni temelden sarsılırdı” (Weber, 2005:284). Statü onurunun eşit olduğu durumlarda -bu her zaman açıkça itiraf

edilmese de- mülkiyet yalnızca ek bir güç verir. Ekonomik varlık ve güç kişiye herhangi bir onur sağlıyorsa, servet sahibi olmanın yararı, o kişiye, hayat tarzları sayesinde onur iddiasında bulunanlara kıyasla daha fazla onur kazandırmasıdır. Bu nedenle de statü düzeninden çıkarılan bütün gruplar tam da salt ekonomik varlıktan kaynaklanan iddialara özellikle sert tepki gösterirler. Çoğu kez, kendilerini ne denli tehdit altında hissedersen, tepkileri de o denli şiddetli olur.

Statü düzeninin piyasanın saf işleyişini bozan etkileri vardır. “Piyasanın serbest gelişiminin ilk engellenişi, doğrudan doğruya statü gruplarının tekelleştirme yoluyla kimi malları serbest değişimden çekmeleridir” (Weber, 2005:285). Weber’e göre, bu tekelleştirme, yasa ya da teamül yoluyla olabilir. Statü tabakalaşmasının eski ve orta çağların tüm siyasal topluluklarındaki kadar güçlü olduğu yerlerde, bugünkü anlamında bir serbest piyasa rekabetinden söz edilemez. Weber’e göre statü düzeniyle saf ekonomik düzen arasında yukarıda değinilen çelişkiden kaynaklanan bir başka nokta da şudur: Statüye dayalı onur anlayışı çoğu zaman piyasa için vazgeçilmez olan “pazarlık”tan kesinlikle nefret eder. “Onur anlayışı eşitler arasındaki pazarlığı hoş karşılamadığı gibi, kimi zaman bu konuda bir statü grubunun üyelerine genel bir tabu da koyabilir. Bu nedenle her yerde kimi statü grupları, genellikle de en etkili olanları, ekonomik kazanç sağlamak için yapılan hemen her türlü açık hareketi, mutlak biçimde yüz kızartıcı sayar” (Weber, 2005:286).

Weber, sınıf ve statü tabakalaşması arasındaki temel farklılığı biraz basitleştirilmiş şekilde şöyle ortaya koyar: “Sınıf tabakalaşması üretim ve mülkiyet ilişkilerine, statü tabakalaşması ise özel “hayat tarzları”nın temsil ettiği tüketim biçimlerine göre belirlenir” (Weber, 2005:286).

Yine Weber’e göre, “meslek grubu” da bir statü grubudur. Çünkü normal olarak o da sosyal onur iddialarını ancak belirli bir hayat tarzına dayandırabilir. Bu bağlamda sınıflarla statü grupları arasındaki farklılıkların sık sık örtüştüğü gözlemlenir.

Statü tabakalaşmasını ön plana çıkaran genel ekonomik koşullara ilişkin olarak çok az şey söylenebileceğine dikkat çeken Weber, mülkiyetin ve mal dağılımının temelleri görece istikrarlı olduğu sürece, statüye dayalı tabakalaşmanın yeğlendiğini vurgular. Zira ona göre, her teknolojik gelişme ve ekonomik dönüşüm, statü tabakalaşmasını tehdit eder ve sınıf tabakalaşmasını ön plana çıkarır. Çıplak sınıf tabakalaşmasının daha önemli olduğu dönemler ve ülkeler, şaşmaz biçimde teknik ve ekonomik dönüşümlerin gerçekleştiği dönemler ve yerler olmuştur. Ekonomik tabakalaşmanın öneminin azalması ise, statü yapılarının yeniden gelişmesine ve toplumsal onurun öneminin yeniden artmasına yol açar.

5.5. Partiler

Weber’de, “sınıflar”ın asıl yeri ekonomik düzen içinde olmasına karşılık, “statü grupları”nın asıl yeri sosyal düzen, yani “onur” dağılımının yer aldığı toplumsal alan içindedir. Sınıflar ve statü grupları, buldukları alanların içinden, birbirlerini ve hukuk düzenini etkilerler ve karşılığında hukuk düzeni tarafından etkilenirler. “Partiler” ise, güç ve iktidar” binası içinde yer alırlar.

Weber’e göre, partilerin eylemleri, sosyal “güç ve iktidar” kazanmaya yöneliktir; başka bir deyişle, içeriği ne olursa olsun bir toplumsal eylemi etkilemeye çalışırlar. Kural olarak, partiler bir sosyal “kulüp” içinde de, “devlet” içinde de varolabilirler. “Sınıfların ve statü gruplarının eylemlerinin tersine, partilerin toplumsal eylemleri her zaman bir “toplumsallaştırma”yı içerir. Çünkü parti eylemleri hep planlı biçimde ulaşılmaya çalışılan bir hedefe yöneliktir. Bu hedef bir “dava”da olabilir (maddi ya da manevi amaçları olan bir program gibi), “kişisel” amaçlar da (hizmitsiz maaşlı görev, güç ve iktidar, bunlar sayesinde de partinin liderine ve yandaşlarına onur gibi). Genellikle parti eylemi bunların hapsini eşzamanlı olarak hedefler. Bu nedenle partiler ancak toplumsallaşmış topluluklarda, yani belli ölçüde rasyonel bir düzene ve bu düzeni yaptırımlarla uygulamaya hazır bir görevli kadrosuna sahip topluluklarda varılabilirler. Çünkü partiler tam da bu kadroyu etkilemeyi ve mümkünse onu partinin yandaşları arasından seçmeyi amaçlarlar” (Weber, 2005:287).

Belli bir durumda, partiler “sınıf konumu”na ya da “statü konumu”na belirlenmiş çıkarları temsil ediyor olabilirler; yandaşlarını da statü gruplarından toplayabilirler. “Ama salt “sınıf” partisi ya da salt “statü” partisi olmaları gerekmez. Çoğunlukla kısmen sınıf, kesmen de statü partileridirler, ama kimi zaman da bunlardan hiçbiri değildirler. Geçici ya da kalıcı yapıları temsil ediyor olabilirler. İktidara gelme yolları çok değişik olabilir; her türlü çıplak şiddetten kaba ya da ince çeşitli oy toplama tekniklerine kadar: Para, sosyal nüfuz, söylev gücü, ima, ham hile ve parlamentolardaki kaba ya da maharetli engelleme taktikleri gibi” (Weber, 2005:287-288).

Weber’e göre, partilerin sosyolojik yapısı, esas olarak, etkilemek istedikleri toplumsal eylemin türüne göre değişebildiği gibi, topluluğun statü ya da sınıf esasına göre tabakalaşmış olmasına göre de değişebilmektedir. Ama partilerin yapısı her şeyden önce o topluluktaki egemenliğin yapısına göre belirlenir. Çünkü parti liderlerinin asıl işi, topluluğun fethedilmesidir.

Son olarak Weber, “sınıflar”, “statü grupları” ve “partiler”e ilişkin olarak şu genel belirlemelerde bulunur: Bunların hepsinin önkoşulu, kapsamlı bir toplumsallaşmanın ve özellikle de içinde toplumsal eylemde bulunabilecekleri bir siyasal çerçevenin varlığıdır. Bu,

partilerin belli bir siyasal topluluğun sınırları içine hapsolacakları anlamına gelmez. Tersine, toplumsallaşma (ortak askeri güç kullanımının amaçlandığı durumlarda bile), siyasal sınırların dışına taşabilir.

Sonuç

En ilkel insan topluluklarından en karmaşık insan topluluklarına varıncaya kadar tüm toplumlarda belli bir tabakalaşma düzeninin mevcut olduğu sosyolojik bir gerçekliktir. Tabakalaşmanın neden ve nasıl ortaya çıktığına dair birbirinden farklı birçok kuramsal yaklaşım geliştirilmiştir. Bu kuramsal yaklaşımlar arasındaki farklılıkların bir kısmı temel toplum kavrayışları arasındaki farklılıklardan kaynaklanırken, önemli bir kısmı da insan doğası hakkındaki temel kabullere ilişkin farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Tabakalaşma kuramları arasındaki farklılıkları doğuran en zorlu ayırım insan doğası hakkındaki temel kabullere ilişkin olanıdır. Bugün tabakalaşmaya ilişkin birçok kuramsal yaklaşım, tabakalaşmanın nedenselliğine ilişkin temel tespitlerine tabakalaşma sisteminin nasıl işlemekte olduğu sorusu üzerinden hareket ederek ulaşmaya çalışmaktadır.

Otorite, prestij, statü ve güç bakımından nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik olarak sınırlanması anlamı taşıyan toplumsal tabakalaşma, başlangıçta zorunlu bir işbölümünün gereği olarak ortaya çıkmış olabilir. Azımsanmayacak sayıdaki bir kısım sosyolog, tabakalaşmayı böylesi bir işlevsel yaklaşımla açıklama eğilimindedir. Bu yaklaşımda tabakalaşma, zorunlu ve evrensel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir sosyologlar grubu, tabakalaşmayı doğuran ve sürdüren ilksel nedenin eşitsizlik olgusu olduğunu öne sürer. Bu yaklaşımda tabakalaşmanın tarihsel olarak aşılması gereken eşitsizlik üretici bir sistem olarak kavranılışına da rastlanmaktadır. Başlangıçta hangi nedenle doğmuş olursa olsun bugün eşitsizliklerle ilişkisi irdelenmeden tabakalaşmanın anlaşılması son derece güç görünmektedir.

Günümüz toplumlarında görülen tabakalaşmanın en ayırıcı biçimini sınıf ayrılıkları oluşturmaktadır. Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan toplumsal sınıflar, tarihteki tüm toplumsal tabakalaşma tarzlarından köklü bir biçimde ayrılır. Toplumsal sınıfların, diğer toplumsal tabakalaşmalara göre daha ekonomik ve kültürel temelli olduğu söylenebilir. Sanayileşme bir yandan modern insanın fizik ve değer bakımından yerinden olma sürecini hızlandıran kapsamlı bir toplumsal hareketliliğe yol açarken, diğer yandan da tarihte örneği olmayan bambaşka bir toplumsal farklılaşma sistemini beraberinde getirmiştir.

Günümüze özgü bir tabakalaşma sistemi olarak sınıf sisteminin ayırt edici özelliklerinin tüketici bir dökümünü vermek oldukça güçtür. Bu güçlüğü nedenlerinden biri, toplumsal sınıfların insanlık tarihinde görülen pek çok tabakalaşma sisteminin birikimsel

etkilerini bünyesinde taşımasıdır. Sınıf sistemi her ne kadar açık bir tabakalaşma sistemi niteliğine sahip olsa da kölelik, kast ve zümre tipi tabakalaşma sistemlerinin kimi öğelerini bünyesinde taşır ve bu kategorilerin kimi ayırım faktörlerinin yeniden üretiminin bazı sınıf imtiyazlarında gözlemlenmesi şaşırtıcı bir olgu değildir. Diğer bir neden, sınıf sisteminin diğer tabakalaşma sistemleriyle karşılaştırılmayacak ölçüde dinamik bir doğaya sahip olmasıdır. Her hangi bir tabakalaşma sisteminin öteden beri bilinen en önemli işlevlerinden biri toplumsal emek sistemin yeniden üretilmesini sağlaması olmuştur. Toplumsal emek sistemin yeniden üretim süreci, diğer tabakalaşma sistemlerinde görüldüğü üzere sınıf sisteminin de icra ettiği temel fonksiyonlardan biri olmakla birlikte, sınıf sistemi bu fonksiyonu o kadar dinamik bir biçimde icra etmektedir ki, bu dinamizmden nerdeyse bambaşka bir fonksiyonun türediği söylenebilir. Negatif özellik taşıyan bu yeni fonksiyon yapısızlaştırıcı (deconstructive) bir içerik taşır. Yani sınıf sistemi diğer tabakalaşma sistemlerinde olduğu gibi bir yandan toplumsal yapının yeniden yapılaşmasını (construction) sağlarken, diğer yandan da sahip olduğu özgül dinamizmden ötürü toplumsal yapının yapısızlaşmasına hizmet etmektedir. Diğer bir deyişle sınıf kavramı günümüz dünyasına özgü bu çifte çelişkili post modern içeriğiyle yeni bir anlam kazanmaktadır. Sınıf ayrımlarının giderek yok olmaya yüz tuttuğu ve sınıf kavramının günümüz toplumlarının karmaşık tabakalaşma sistemlerini açıklamada yetersiz kaldığı şeklindeki bir yaklaşıma katılmak pek mümkün görünmemektedir. Zira, yüzyılımızda toplumsal sınıflar hala etkindir, fakat bilimsel çalışmalara bağlı olarak gerçekleştirilen ampirik saha araştırmalarında, sınıf sistemi dışındaki toplumsal tabakalaşmalara, bunların sınıflara göre daha somut ve belirlenebilir olmaları nedeniyle daha çok ağırlık verilmektedir.

Bu çalışmada, tabakalaşma ve eşitsizlik sorunsalının modern içeriklerine dair sorgulayıcı bir retorik geliştirmek adına özellikle Karl Marx ve Max Weber'in tabakalaşma kuramları üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmuştur. Zira bu iki yaklaşım bu alanda hem en çok tartışılan hem de en çok bilinen iki kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu yaklaşımların genel bir analizi yapılmaktadır.

Marx'ın sınıf yaklaşımı tarihsel diyalektik bir nitelik taşır. Tarihseldir, çünkü bugünkü sınıf sistemleri uzun soluklu bir tarihsel gelişimin birikimsel etkileri sonucu ortaya çıkmıştır. Diyalektiktir, çünkü Marx'a göre tarih sınıf mücadelelerinden ibarettir ve toplumsal değişimi ve gelişimi mümkün kılan yegâne olgu sınıflar arasındaki çatışmadır. Sınıflar arasındaki farklılaşmanın diğer bir deyişle toplumsal farklılaşmanın temel nedeni de, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Böyle bir çerçeve içerisinde sınıfsal iktidar farkları, bir toplumdaki temel siyasal güçlerin bu mülkiyet türüne bağlı olmasından, ona göre

tanımlanmasından ileri gelmektedir. Üretim sürecinde mülkiyetin birey için belirlediği yere, yani kişinin toplumsal durumuna göreli olarak, insanlar arasında saygınlık, yaşam biçimi ve hatta fikir farkları doğmaktadır. Yine Marx'a göre sınıflar arasındaki çatışmalar, sanayi devriminin ortaya çıkmasıyla birlikte burjuvazi ve proleterya arasındaki temel çatışma özelinde en yetkin ifadesine kavuşmuştur. Burjuva sınıfının proleter sınıf üzerindeki sömürücü egemenliğiyle karakterize olan kapitalizmin kendi iç çelişkileri sonucu ortadan kalkmasıyla birlikte -ki bu proleter devrimin öncülüğünde gerçekleşecek bir süreçtir- sınıflar arasındaki tarihsel ayrımlar da ortadan kalkacaktır. Marx'ta sınıf sisteminin işleyişinin biri toplumsal değişimin dinamosu olarak ortaya çıkan maddi düzeyde, diğeri de sınıf sistemlerinin ve her türlü tabakalaşma düzenlerinin ortadan kalkmasını olanaklı kılan ideal düzeyde olmak üzere ikili bir işlevi olduğu görülmektedir.

Marx'ın sınıf çatışması temelli yaklaşımına karşılık Weber'in tabakalaşma anlayışı daha sofistike bir özellik taşır. Bununla birlikte Weber'in tabakalaşma anlayışında marksist öge ve temalar önemli bir yer tutar. Weber'in tabakalaşma kuramının nirengi noktalarını “sınıflar”, “statü grupları” ve “partiler” oluşturmaktadır. Weber, mülkiyet ve mülksüzlüğü bütün sınıf konumlarının temel kategorileri olarak görür. Weber'e göre, sınıfların tersine, statü grupları genellikle sosyal topluluklardır. Ancak, çoğu zaman, pek biçimlenmemiş dağınık topluluklardır. Weber'in, tümüyle ekonomi tarafından belirlenen “sınıf konumu”na karşı tanımlamak istediği “statü konumu”ndan anladığı; insanların yaşam yazgısının somut, pozitif ya da negatif toplumsal onur ölçüsü tarafından belirlenen tüm tipik öğeleridir. Weber'de “sınıf”ı yaratan temel etmen, doğrudan doğruya ekonomik çıkar, hatta sadece “piyasa”yla bağlantısı olan çıkarlardır.

Weber'e göre sınıf tabakalaşması üretim ve mülkiyet ilişkilerine, statü tabakalaşması ise özel “hayat tarzları”nın temsil ettiği tüketim biçimlerine göre belirlenmektedir. Sınıfların asıl yeri ekonomik düzen içinde olmasına karşılık, “statü grupları”nın asıl yeri sosyal düzen, yani “onur” dağılımının yer aldığı toplumsal alan içindedir. “Partiler” ise, güç ve iktidar binası içinde yer almaktadır.

Weber'in üçlü tabakalaşma yaklaşımı, sınıf çatışması temelli tabakalaşma kuramından farklı biçimde tarihsel olarak birbirini takip eden dönemlere göre oluşturulmamış, bunun yerine belirli bir dönemdeki sınıf, statü ve partilerin yapısal analizine yer vermiştir. Bu bağlamda Weberyen tabakalaşma tipolojisinin herhangi bir bireyi aynı anda hem sınıf, hem statü, hem de parti kriterlerine göre değerlendirdiğini söylemek yanlış olmaz. Örneğin bir kişi bir yandan üst bir sınıfa mensup olabilirken, bir yandan da düşük bir iktidar etkisine sahip bir partiye üye olabilmektedir. Benzer şekilde yine alt sınıfta bulunan bir kişi, yüksek bir statü ve

parti konumuna sahip olabilmektedir. Kısacası Weber, bu tabakalaşma modelinin bölümlerini birbirinden bağımsız olarak ele almamış; her birinin diğerini etkileyeceğini ileri sürmüş ve bütün bu boyutları yüksek yoğunluklu bir toplumsallaşma çerçevesine bağlamıştır.

Weber'in anlayıcı yönteminin (method of understanding) tipik özelliklerini yansıtan tabakalaşma kuramının en büyük erdemi, sınıf çatışması temelli yaklaşımların tarihsel idealizminden büsbütün arınmış olmasıdır. Bununla birlikte Weber'in tabakalaşmaya dair incelikli fikirlerini okuyan herhangi bir araştırmacının birbiriyle çelişkili çifte bir etki altında kalması adeta kaçınılmaz olmaktadır. Öncelikle bu kişinin, artık tabakalaşmaya dair indirgemeci ve tarihselci yaklaşımlardan bütünüyle vazgeçmek durumunda kalacağına hiç kuşku yoktur. Sözgelimi bu kişi toplumsal tabakalaşmayı artık ne salt işbölümüne, ne salt çıkara, ne salt iktidara ve ne de salt onura bağlı bir olgu olarak görmeye devam edebilecektir. Ne var ki aynı kişi, tabakalaşmanın demir yasalarının ne olduğu konusunda büyük bir kafa karışıklığına kapılmaktan da kurtulamayacaktır. Kuşkusuz farkların biteviye eklemlendiği dinamik bir alan olarak toplumsal yapı, durağan bir tabakalaşma sistemi içermekten büsbütün uzaktır. Bir son söz olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Marx ve Weber'in sınıf ve statü temelli toplum analizleri, modern tabakalaşma olgusunun günden güne daha karmaşık hale gelen yapı ve işleyişine hala güçlü bir biçimde ışık tutmaktadır.

SONNOTLAR

¹ Sınıf, bir toplum içinde bireyler veya gruplar arasında var olan hiyerarşik farklılıklardır. "Toplumsal sınıf" terimi genellikle "sınıf" teriminin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Sınıf aynı zamanda bir sınıf sistemi veya toplumsal tabakalaşma sistemi içinde belirli bir pozisyon anlamına gelmektedir. Sınıf sistemleri ve toplumsal tabakalaşma toplumsal yapıda göz ardı edilemeyecek bir önem arz etmektedir.

² Toplumsal yapıyı; fiziki-kültürel, toplumsal tabakalaşma ve toplumsal ilişkilerden oluşma üçlü bir kategorik ayrımla tahlil etmek de mümkündür (Bilgiseven, 1984:180). Yapısalcı-işlevselci yaklaşımdan farklı olarak bu yaklaşımda, toplumsal yapının inşa edilmesinde bireylerin, grupların, kurumların ve örgütlerin katkısını göz ardı etmeyen (mikro süreçlere inen) daha kapsamlı bir toplumsal yapı analizi göze çarpar. Yine bu toplumsal yapı analizinde, toplumsal tabakalaşma toplumsal yapıyı kuran ve yeniden üreten bir öge olarak ön plana çıkar.

³ Günümüzde yürütülen tartışmalarda, sınıf kavramının tüm değişken anlamlarının işbaşında görüldüğüne dikkat çeken Raymond Williams, bu kavramın anlam yelpazesini grup, mertbe ve oluşum düzeylerinde şu şekilde betimler: 1. Grup (nesnel); çeşitli düzeylerde toplumsal ya da ekonomik kategori. 2. Mertbe; doğuştan ya da toplumsal hareketlilikle elde edilen görece toplumsal konum. 3. Oluşum; algılanan ekonomik ilişki; toplumsal, siyasal ve kültürel örgütlenme (Williams, 2005:84).

⁴ Weber'in toplumsal sınıf tanımının diğer tanımlardan temelde üç farkı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Weber'in toplumsal sınıfı diğerlerinden farklı olarak salt siyasi anlamda bir yönetici sınıf ile sınırlamamasıdır. İkinci fark, Weber'in toplumsal sınıfları statü gruplarından ayrı, fakat bağımsız ve/ya da kopuk olarak görmemesidir. Bu anlamda normalde hayat üslubu, yaşam tarzı veya hayat stili olarak adlandırılan kavramları, Weber statü grupları içine alarak toplumsal sınıf olgusunun daha da ekonomik ve kültürel temelli görünmesini sağlamaktadır. Üçüncü fark ise, Weber'in toplumsal sınıf olgusunu üçlü tabakalaşma tipinden birisi olarak algılamasıdır ki, bu yaklaşım ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁵ Toplumların iktidar yapısını ve toplumdaki güç ilişkilerini incelemeye yönelik sosyolojik çalışmalarda, merkezi sorunsallardan birinin daima "eşitsizlik" kavramı/olgusu olduğunu görmekteyiz. Bu konudaki modern teorik yaklaşımlar, kabaca sınıf teorisi ve elit teorileri olmak üzere ikiye ayrılır. Toplumsal farklılaşmanın temelini oluşturan eşitsizlik olgusunu ve bu olgunun bir tür yeniden üretimini kurumsallaşmış ifadesi olan tabakalaşma olgusunu anlamada bu iki teori son derece önemli bir yere sahiptir. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak sınıf teorisinden farklı olarak elit teorileri, toplumdaki elit-halk farklılaşmasını analiz ederken "iktidar" ve "etki" olgularından hareket eder. Elit teorisyenlerine göre, toplum öz olarak "azlar" ve "çoklar" olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Az'lar toplumdaki iktidarın sahibidirler ve çoklar'ı yönetirler. Toplumsal iktidar, az'ların tekelindedir ve hayati toplumsal kararlar bu azınlık grup tarafından alınır. Kendi içinde dört farklı

elit teorsinden söz etmek mümkündür: Çoğulcu (Pluralist) Elit Anlayışı, Elitist (Seçkinci) Elit Anlayışı, Demokratik Elit Teorileri ve Demo-Elit Yaklaşım (Poloma, 1993:56-215; Arslan, 2003, 115:135). Yine aşağıda üzerinde durulacak olan Max Weber'in statü temelli tabakalaşma anlayışı, demokratik elit teorileri arasında sayılmaktadır.

⁶ Tolan, bu eşitsizlikleri çok farklı biçimlerde yorumlamanın mümkün olduğuna işaret eder. Örneğin otorite farkları, örgütsel işleyişin, ya da işbölümünün doğal bir sonucu olarak görülebilir. Nitekim niteliği ne olursa olsun, bir grupta herkesin aynı işlevi yerine getirmediği, ya da benzer görevlerle yükümlü kişiler arasındaki ilişkilerin basit bir işbirliğinden çok farklı olduğu düşünülürse, yönetim ve yürütme işlevlerinin farklılaşması gereği açıkça görülecektir. Gelirler arasındaki eşitsizlikleri de aynı şekilde yorumlamak mümkündür. Belirli bir hak ve adalet anlayış ve ölçütüne dayanarak, yönetici veya teknokratların düz işçilerden daha fazla ücret almalarının doğal olacağı savunulabilir. Bunu kanıtlamak için, daha uzun bir süre eğitim gördüklerini, görev ve sorumluluklarının daha ağır olduğunu, başka bir ücret sistemi uygulandığında yeterli ölçüde eleman bulunamayacağını ileri sürmek mümkündür. Prestije dayanan eşitsizlikleri yorumlamak ise biraz daha güç olacaktır. Zira toplumda bir işlevin vazgeçilmez olduğunu kabul ettikten sonra, bu işlevi diğerlerine göreli olarak değerlendirmek ve derecelendirmek keyfi bir nitelik taşıyacaktır. Gerçekte prestij farkları da, genellikle aynı ekonomik ölçüte, yani kıtlığa dayanır (Tolan, 1993:258).

⁷ Marx, tabakalaşmanın varlık nedenini sınıf çatışmasına ve sömürü olgusuna bağlarken, işlevselci yaklaşımı benimseyen Davis ve Moore gibi kimi sosyologlar, tabakalaşmayı toplumların en nitelikli kişileri en önemli işlere yerleştirmesini güvence altına almasını sağlayan bilinçsizce tekamül ettirilmiş bir mekanizma olarak görürler. Yine tabakalaşma Marx'a göre, son tahlilde tarihsel olarak aşılması gereken bir fenomenken işlevselciler tabakalaşmanın evrensel ve zorunlu bir olgu olduğunu öne sürerler.

⁸ Weber, bu kategoriler içinde de farklı sınıf konumlarının bulunduğunu vurgular. Sınıf konumları bir yanda gelir getiren mülkiyetin türüne göre, öbür yanda da piyasaya arz edilebilecek hizmetlerin türüne göre değişebilir. Konut binaları, üretim kuruluşları, depolar, mağazaların mülkiyeti; ekilebilir toprakların mülkiyeti (işletmelerin büyüklüğü ve küçüklüğü nicelikten doğan nitel farklılıklar yaratabilir); madenler, sürüler, insanların (kölelerin) mülkiyeti; taşınabilir üretim araçları, her türlü sermaye malları, özellikle para ya da her an ve kolaylıkla paraya dönüştürülebilecek araçların mülkiyeti; insanın kendi emeğinin ya da başkalarının emeğinin ürünleri üzerinde tasarruf hakkı (tüketim noktasına olan değişik uzaklıklar da farklı sonuçlar yaratabilir); her devredilebilir tekel üzerinde tasarruf hakkı –bütün bu ayrımlar mülk sahiplerinin sınıf konumlarını farklılaştırabileceği gibi mülkiyetin kullanımına, özellikle parasal karşılığı olan mülkiyetin kullanımına, belli bir “anlam” verebilir ve vermektedir. Bu nedenledir ki mülk sahipleri, örneğin rantiyer sınıfına ya da girişimciler sınıfına ya da girişimciler sınıfına mensup olabilirler.

Kaynakça

- Arslan, A. (2003). Eşitsizliğin teorik temelleri: elit teorisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (6), 2003/2: 115-135.
- Berberoğlu, B. (1994). *Class Structure and Social Transformation*. USA: Greenwood Publishing Group Inc.
- Bilgiseven, A. K. (1982). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Divan Yayınları.
- Bottomore, T. (1990). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. Ankara:Verso Yayıncılık.
- Bottomore, T. (2005). *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yay.
- Calhoun, C. D. (1994). *Sociology*, New York: Mc Graw Hill Inc.,.
- Cockerham, W. C. (1995). *Global Society An Introduction To Sociology*. New York: Mcgraw Hill.
- Dönmezer, S. (1990). *Sosyoloji*. İstanbul: Beta.
- Erkal, M. (1998). *Toplum Bilimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Kemerlioğlu, E. (1993). *Toplumsal Tabakalaşma* İzmir: Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1995). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lefebvre, H. (1968). *Marx'ın Sosyolojisi*. İstanbul: Öncü Kitabevi.
- Mandel, E. (1996). *Marxizm'e Giriş*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Marx, K. (2004). *Grundrisse, Karl Marx Felsefe Yazıları*. İstanbul: Hil Yay.
- Marx K. ve Engels, F. (2000). *Komünist parti manifestosu*.
- Erişim tarihi: 03.04.2005. <http://www.marxists.org/turkce/m-e/1848/manifest/index.htm>.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Ankara: Sol Yay.
- Parsons, T. (2010). *Essays In Sociological Theory*. New York: Simon And Schuster.
- Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Şenel, A. (1996). *Siyasi Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Tolan, B. (1993). *Sosyoloji*. Ankara: Adım Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Williams, R. (2005). *Anahtar Sözcükler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zanden, V. J. (1996). *Sociology: The Core*. New York: Mc Graw Hill Inc.